

УДК 37:001.8

DOI: 10.36550/2415-7988-2025-1-219-484-488

ПОБІРЧЕНКО Наталія –

доктор педагогічних наук, професор,
професор надзвичайний на факультеті
суспільних та гуманітарних наук
Державного вищого навчального закладу імені Вітелона
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2125-7713>
e-mail: pobirchenkonatalia@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНА БІОГРАФІКА ПРО ІСТОРІЮ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАД ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті розкрито особливості та перспективи розвитку педагогічної біографіки про історію діяльності українських громадівців у другій половині XIX – на початку XX століття.

В умовах накопичення біографічної інформації, розвитку теоретичних та методичних засад наукових досліджень актуальним є вивчення питань педагогічної біографіки як сфери наукової творчості, видавничо-інформаційної роботи, біографічних досліджень діяльності педагогів, освітян, громадських діячів на певному історико-педагогічному етапі.

На особливу увагу в історії української педагогіки займає просвітницька й науково-педагогічна діяльність членів українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття – специфічного явища, яке розвивалося під впливом ряду суб'єктивних і об'єктивних чинників, провідним з яких виступила суспільна потреба в науковому обґрунтуванні й методичному осмисленні просвітницьких й педагогічних ідей у контексті розвитку національної культури.

Результати науково-дослідної роботи педагогічних біографістів з проблеми діяльності українських громадівців у другій половині XIX – на початку XX століття висвітлені у численних виданнях – монографіях, підручниках, посібниках, бібліографічних покажчиках, публікаціях в українських і зарубіжних фахових наукових виданнях.

Автором встановлено, що науковий доробок представників педагогічної біографіки про історію діяльності українських громадівців у другій половині XIX – на початку XX століття є вагомим внеском у дослідження української історії педагогіки. Перспективи подальших наукових студій полягають у підсиленні міждисциплінарних досліджень педагогічної біографіки як складника національної пам'яті, аналізу джерел педагогічної біографіки як освітньо-наукового інформаційного ресурсу біографічної інформації про українських педагогів минулого і сучасності.

Ключові слова: історія педагогіки, педагогічна біографіка, персоналія, українські громади, громадівці, друга половина XIX – початок XX століття.

POBIRCHENKO Natalia –

Doctor of Sciences (in Pedagogy), Professor,
Professor Extraordinary at the Faculty of Social
Sciences and Humanities Viton State Higher
Educational Institution in Lehnitsa, Lehnitsa, Poland
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2125-7713>
e-mail: pobirchenkonatalia@gmail.com

PEDAGOGICAL BIOGRAPHY ON THE HISTORY OF THE ACTIVITIES OF UKRAINIAN COMMUNITIES IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

The article reveals the features and prospects for the development of pedagogical biography on the history of the activities of Ukrainian community members in the second half of the 19th - early 20th centuries.

In the context of the accumulation of biographical information, the development of theoretical and methodological foundations of scientific research, the study of issues of pedagogical biography as a sphere of scientific creativity, publishing and information work, biographical research of the activities of teachers, educators, public figures at a certain historical and pedagogical stage is relevant.

Of particular interest in the history of Ukrainian pedagogy is the educational and scientific and pedagogical activity of members of Ukrainian Communities in the second half of the 19th - early 20th centuries - a specific phenomenon that developed under the influence of a number of subjective and objective factors, the leading of which was the social need for scientific substantiation and methodological understanding of educational and pedagogical ideas in the context of the development of national culture.

The results of the scientific research work of pedagogical biographers on the problem of the activities of Ukrainian community members in the second half of the 19th - early 20th centuries are covered in numerous publications - monographs, textbooks, manuals, bibliographic indexes, publications in Ukrainian and foreign professional scientific publications. The author has established that the scientific achievements of representatives of pedagogical biography on the history of the activities of Ukrainian community members in the second half of the 19th - early 20th centuries are a significant contribution to the study of the Ukrainian history of pedagogy. The prospects for further scientific studies are to strengthen interdisciplinary research on pedagogical biography as a component of national memory, to analyze the sources of pedagogical biography as an educational and scientific information resource of biographical information about Ukrainian teachers of the past and present.

Key words: history of pedagogy, pedagogical biography, personalities, Ukrainian communities, community members, second half of the 19th – beginning of the 20th century.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Побудова громадянського суспільства, інтеграція України у світове та європейське співтовариство передбачають виховання національно свідомого, високоосвіченого, життєво компетентного, толерантного громадянина – патріота, здатного до саморозвитку та самовдо-

сконалення, відповідального перед своєю нацією. Тому, в умовах соціальних змін актуалізуються потреби щодо кристалізації національної ідентичності як основи української державності в цілому та, зокрема, історико-культурний підхід у підготовці майбутніх фахівців – громадян України.

Завдання формування національної ідентичності у студентської молоді, усвідомлення нею свого національно-патріотичного обов'язку на основі загальнолюдських і національних духовних цінностей, виховання любові до своєї Батьківщини, утвердження якостей громадянина-патріота України як ідеологічного чинника розвитку культурного і творчого потенціалу нашого народу – пріоритети, визначені у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022) [4].

В цьому контексті актуалізується потреба вивчення маловідомих сторінок діяльності українських педагогів, творча спадщина яких містить просвітницькі, виховні і дидактичні ідеї, що можуть поповнити історію теорії і практики виховання та навчання. Оскільки, за словами академіка О. Сухомлинської, «...життя педагога, його особиста біографія часто є основою наукової реконструкції епохи, висвітлює загальнопедагогічний досвід того чи іншого періоду, тобто духовна біографія є матеріалізацією історії думки і духу...» [8, с. 43].

В умовах накопичення біографічної інформації, розвитку теоретичних та методичних засад наукових досліджень актуальним є вивчення питань педагогічної біографіки як сфери наукової творчості, видавничо-інформаційної роботи, біографічних досліджень діяльності педагогів, освітян, громадських діячів на певному історико-педагогічному етапі. Завдання української педагогічної біографіки як складника національної пам'яті – розкриття життєтворчого шляху персоналій задля цілісного представлення процесу розвитку гуманістичної педагогіки України [3, с. 153].

На особливу увагу в історії української педагогіки займає просвітницька й науково-педагогічна діяльність членів українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття – специфічного явища, яке розвивалося під впливом ряду суб'єктивних і об'єктивних чинників, провідним з яких виступила суспільна потреба в науковому обґрунтуванні й методичному осмисленні просвітницьких й педагогічних ідей у контексті розвитку національної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання педагогічної біографіки є предметом досліджень українських науковців – О. В. Сухомлинської, Л. Д. Березівської, Н. М. Гупана, Н. П. Дічек, О. П. Міхна, О. Б. Петренко, І. І. Розман та ін. [6; 7; 8].

Педагогічна біографіка, наукова біографія, біографічні дослідження, біографіка – один із напрямів діяльності Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування Національній академії педагогічних наук України та Міністерству освіти і науки України, створеного в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини у 2006 році. Мета і завдання діяльності Центру педагогічного краєзнавства – розвиток фундаментальних і прикладних досліджень із проблем педагогічного краєзнавства, координація дослідницької діяльності вчених у галузі педагогічного

краєзнавства, створення можливостей для апробації та впровадження у навчальний процес результатів досліджень, залучення обдарованої молоді до активної науково-дослідної роботи [5].

Вагомим джерелом досліджень проблем педагогічної біографістики є інноваційні ресурси провідних наукових установ, бібліотек, архівних установ (зокрема, відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського –онлайн-проект «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо!», 2022 р. [6] та ін.).

Мета статті – розкрити особливості та перспективи розвитку педагогічної біографіки про історію діяльності українських громадівців у другій половині XIX – на початку XX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія діяльності українських громад у другій половині XIX – на початку XX століття – окрема дослідницька сторінка в розвитку педагогічної біографіки.

Помітною активізацією визвольних прагнень і змагань української, демократично налаштованої інтелігенції і, що важливо, пошуком нових, легальних форм боротьби за громадянські свободи характеризується друга половина XIX ст. Навіть за нелегких умов, коли над нею тяжів вантаж недавнього розгрому царською владою Кирило-Мефодіївського братства, вона поволи міцніше ставала на ноги, жила передчуттям відміни кріпосництва, відчуваючи необхідність сміливіших дій. Після реформи 1861 року в Україні дедалі ширше розгортається ліберально-культурницький рух, здійснюються деякі культурно-освітні наміри (організація недільних шкіл, заснування просвітницьких організацій, названих громадами та ін.). Недільні школи та Громади засновуються в 60-ті роки в Києві, Чернігові, Полтаві та деяких інших містах, вносячи позбавлення в культурно-освітнє життя, запалюючи новими ідеями національну свідомість народу.

Заснування Громад і їх діяльність мали неабияке значення. Суспільство за нових, пореформених, обставин жило передчуттям економічних і культурно-освітніх змін, які торкалися передовсім місця і ролі селянина в суспільстві, його національної свідомості.

До складу Громад входили представники інтелігенції, студенти, учні гімназій. Більшість з них працювали на педагогічній ниві. Громади проіснували в активній формі до 1907–1908 рр., до того часу, коли були дозволені легальні громадські організації і почали утворюватися «Просвіти», що стали природним продовженням діяльності Громад [9].

Створення Громад – складний і досі мало вивчений історичний період. Брак архівних документів, епістолярної спадщини, мемуарної літератури ускладнюють працю дослідників. Ось як писав про це М. Грушевський: «Ми й досі розпоряджаємося ще дуже малим матеріалом для пізнання внутрішнього інтимного українського життя, захованого від урядових зазірань і від показного парадкування в офіційній російській культурі. Через те, навіть, що ми знаємо, часто не

розуміємо відповідно, і тільки поволі відкривається нам то одне, то друге» [1, с. 29].

Визначну роль у громадівському русі відіграли видатні педагоги, письменники, вчені, культурні діячі, чия діяльність і виступи в пресі, творча спадщина були могутнім фактором для формування та розвитку національної ідеї, громадянського пробудження й оздоровлення суспільства. Великий внесок у цю справу зробили такі видатні громадівські діячі як Т. Шевченко, М. Старицький, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, М. Коцюбинський, М. Лисенко, М. Костомаров, В. Антонович, П. Житецький, О. Потебня, М. Драгоманов, О. Русов, О. Стоянов – десятки й десятки культурно-мистецьких діячів другої половини XIX ст. – початку XX ст., справжніх патріотів українства, членів українських Громад.

До складу Громад входили кращі представники української інтелігенції, які виконували культурну, освітню й національну роботу в ім'я розквіту України, її культури, освіти, мови, літератури, проводили ту буденну, просвітницьку роботу, що не давала ні нагород, ні пільг, ні матеріальних благ, а навпаки, найчастіше викликала підозру й незадоволення офіційної влади. Треба було мати велику мужність і громадянську гідність, щоб з дня в день просувати цю справу вперед.

Педагогічна й просвітницька платформа, висунута й обґрунтована українськими громадівцями, послужила основою й стала поштовхом для розробки й обґрунтування конкретних ідей про розвиток національної школи й освіти, які виявилися в діяльності земств, просвіт, товариств, інших громадсько-педагогічних організацій, а також стали основою для розвитку педагогічних концепцій таких відомих представників української педагогічної науки як С. Русова, В. Науменко, Т. Лубенець, Б. Грінченко, І. Стешенко, С. Єфремов та ін.

На жаль, в силу відомих нам обставин, діяльність українських Громад довгий час замовчувалася, а кращим її представникам було прикрито клеймо націоналістів. Мабуть, це наш обов'язок, їхніх нащадків, розкрити велич громадянського подвигу цих українських просвітницьких патріотів аби вони зайняли своє гідне місце в історії розвитку України.

В умовах розвитку теоретичних та методичних засад біографічних наукових досліджень актуальним є вивчення питань педагогічної біографіки як сфери наукової творчості, видавничо-інформаційної роботи, біографічних досліджень діяльності педагогів, освітян, громадських діячів на певному історико-педагогічному етапі [2].

Сьогодні з-поміж основних завдань української педагогічної біографіки як складника національної пам'яті – розкриття життєтворчого шляху персоналій задля цілісного представлення процесу розвитку гуманістичної педагогіки України. В контексті означеного перспективи подальших наукових досліджень полягають у підсиленні міждисциплінарних досліджень джерел

педагогічної біографіки як особливого явища наукового дискурсу та інформаційного ресурсу для створення енциклопедичних видань [2].

Результати науково-дослідної роботи педагогічних біографістів з проблеми діяльності українських громадівців у другій половині XIX – на початку XX століття висвітлені у численних виданнях – монографіях, підручниках, посібниках, бібліографічних покажчиках, публікаціях в українських і зарубіжних фахових наукових виданнях. Зокрема, заслуговують на увагу напрацювання науковців Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства з проблем педагогічної біографіки та біографістики: «Педагогічне краєзнавство» (2008), «Хрестоматія педагогічного краєзнавства» (2012), «Антологія педагогічного краєзнавства Черкаського краю» (2008), «Проблеми соціального виховання в педагогічній теорії і практиці України (20-ті – середина 30-тих років XX століття)» (2017); колективна монографія «Педагогічне краєзнавство крізь призму історико-культурних явищ та процесів в Україні», та ін. [3, с. 155].

За результатами наукових досліджень захищено більше як п'ятдесят дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата наук (доктора філософії), з яких значна частина присвячена актуальним питанням педагогічної біографіки та біографістики: педагогічна й науково-просвітницька діяльність Громад у контексті суспільного руху Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX століття); розвиток української педагогічної думки другої половини XVII-XVIII століття крізь призму вітчизняних досліджень; та ін. Частина досліджень – біографічні розвідки творчості педагогів та освітян, з-поміж яких: Олександр Русов (1847–1915), Володимир Науменко (1852–1919), Пантелеймон Куліш (1819–1897), Олексій Андрієвський (1845–1902), Павло Житецький (1837–1911), Іван Лучицький (1845–1918), Н. Григоріїв (1883–1953), та ін. [3, с. 156].

У співпраці з науковцями відділу історії педагогіки Інституту педагогіки, відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України зrealізовано низку наукових проєктів, підготовлено наукові видання: «Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.)» (хрестоматія, 2003); «Українська педагогіка в персоналіях» (Навчальний посібник, 2005); «Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття)» (посібник, 2010); «Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.)» (монографія, 2013); та ін. [1, с. 160].

Окрема сторінка в діяльності Центру – критико-бібліографічна робота, результатом якої стала підготовка серії бібліографічних видань. Зокрема, хронологічно-тематичного покажчика «Українська історико-педагогічна наука у дзеркалі тематики дисертаційних досліджень (1995–2014)» (2014). Автор проєкту і науковий редактор – дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор О. В. Сухомлинська. У виданні

представлена тематика дисертаційних досліджень з історії педагогіки на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата педагогічних наук, закордированих у 1995–2014 роках зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, а також інших спеціальностей з педагогічних наук. В основу різномірневої систематизації тем дисертацій покладений поділ на докторські та кандидатські, основними принципами обрано хронологічний та проблемно-тематичний. Зокрема, у розділі 4 «Персоналія як тема історико-педагогічних досліджень» подано тематику 354 дисертацій, присвячених постатям українських і зарубіжних педагогів різних часів [1, с. 160; 11].

З-поміж сучасних тенденцій розвитку української освіти, педагогіки – актуалізація регіональних досліджень, що виявляється у зверненні науковців до різних аспектів педагогічного краєзнавства, мікроісторії тощо. Регіональний підхід ґрунтується на висвітленні закономірностей розвитку національної освіти та педагогічної думки на маловідомих, унікальних регіональних матеріалах. Один із аспектів такого регіонального підходу є предметом досліджень педагогічного краєзнавства – міждисциплінарного знання про особливості розвитку освіти, науки, педагогічної думки, культури краю, вивчення, збереження та творчого використання регіонального педагогічного досвіду в теорії та практиці сучасних закладів освіти, наукових установ, закладів соціальної сфери.

Актуальність регіональної наукової проблематики підсилюється багатовимірністю та міждисциплінарністю педагогічного краєзнавства одночасно як педагогічного, історичного, соціального явища, що потребує ґрунтовного вивчення задля репрезентативного його представлення в сучасному міждисциплінарному історико-культурному дискурсі – освітньому, соціально-педагогічному, історико-педагогічному тощо.

Прикладом досліджень педагогічної біографіки в регіональному контексті є монографія «Черкащина педагогічна: історія та сучасність» [10]. Метою видання є оприлюднення результатів міждисциплінарних наукових досліджень та інформування громадськості про розвиток педагогічного краєзнавства крізь призму педагогічної біографіки. Зокрема, до монографії увійшли матеріали про життя та діяльність громадівців П. Куліша, О. Андрієвського та ін.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Науковий доробок представників педагогічної біографіки про історію діяльності українських громадівців у другій половині XIX – на початку XX століття є вагомим внеском у дослідження української історії педагогіки. Перспективи подальших наукових студій полягають у підсиленні міждисциплінарних досліджень педагогічної біографіки як складника національної пам'яті, аналізу джерел педагогічної біографіки як освітньо-наукового інформаційного ресурсу біографічної інформації про українських педагогів минулого і сучасності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Антонович Марко. Коли постали Громади? *Київська старовина*. 1998. № 2. С. 29.
2. Коляда Н.М. Педагогічна біографіка як предмет наукових досліджень: поняттєво-термінологічні аспекти. *Інноватика у вихованні*. 2023. Вип.1. С. 38–47.
3. Коляда Наталія. Педагогічна біографіка як проблема наукових досліджень та освітньої практики в умовах закладу вищої освіти. *Соціальна робота та соціальна освіта*. Вип.1(10). 2023. С. 152–162
4. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022). URL: <https://drive.google.com/file/d/1B-dJxlljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view> (дата запити: 12.03.2025)
5. Науково-дослідний центр педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування НАПН України та МОН України. URL: <https://fspu.udpu.edu.ua/наука/науково-дослідний-центр-педагогічно/> (дата запити: 16.03.2025)
6. Онлайн-проект «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо!» Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. URL: <https://dnbp.gov.ua/ua/?news=31232> (дата запити: 11.03.2025)
7. Педагогічна біографіка в освітньо-науковому просторі в умовах воєнної доби. *Соціальна робота та соціальна освіта*. Вип.1(10). 2023. С. 200–201.
8. Сухомлинська О. Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет: актуальні проблеми. *Шлях освіти*. 2003. № 1. С. 43.
9. Спогади (1861–1907 рр.). Львів. 1925.
10. Черкащина педагогічна: історія та сучасність : монографія / І. Албул, Г. Бондаренко, С. Діхтяренко [та ін.]; [наук. ред. Н. М. Коляда]; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. К. : Компринт, 2025. 215 с.
11. Українська історико-педагогічна наука у дзеркалі тематики дисертаційних досліджень (1995–2014) : хронологічно-тематичний показник закордированих тем дисертаційних досліджень зі спеціальності 13.00.01 / автор проекту і наук. ред. Сухомлинська О. В. ; наук. конс. Побірченко Н. С. Умань : ФОП Жовтий, 2014. 357 с.

REFERENCES

1. Antonovych Marko (1998). Koly postaly Hromady? *Kyivska starovyna*. № 2. S. 29. [in Ukrainian]
2. Koliada N.M. (2023). Pedahohichna biohrafika yak predmet naukovykh doslidzhen: poniattievo-terminologichni aspekty. *Innovatyka u vykhovanni*. Vyp.1. S. 38–47. [in Ukrainian]
3. Koliada Nataliia (2023). Pedahohichna biohrafika yak problema naukovykh doslidzhen ta osvithnoi praktyky v umovakh zakladu vyshchoi osvity. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*. Vyp.1(10). S. 152–162. [in Ukrainian]
4. Kontseptsiiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy (2022). URL: <https://drive.google.com/file/d/1B-dJxlljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view> (data zapytu: 12.03.2025) [in Ukrainian]
5. Naukovo-doslidnyi tsentr pedahohichnoho kraieznnavstva podviinoho pidporiadkuvannia NAPN Ukrainy ta MON Ukrainy. Rezhyim dostupu: <https://fspu.udpu.edu.ua/наука/науково-дослідний-центр-педагогічно/> (data zapytu: 16.03.2025) [in Ukrainian]
6. Onlain-proiekt «Pedahohy Ukrainy: pamiataiemo, shanuemo!» Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteky Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho. URL: <https://dnbp.gov.ua/ua/?news=31232> (data zapytu: 11.03.2025) [in Ukrainian]
7. Pedahohichna biohrafika v osvithno-naukovomu prostori v umovakh voiennoi doby. (2023). *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*. Vyp.1(10). S. 200–201. [in Ukrainian]

8. Sukhomlynska O. (2003). Istoriia pedahohiky yak nauka i yak navchalnyi predmet: aktualni problemy. Shliakh osvity. № 1. S. 43. [in Ukrainian]

9. Spohady (1861–1907 pp.) (1925). Lviv. [in Ukrainian]

10. Cherkashchyna pedahohichna: istoriia ta suchasnist (2025). : monohrafiia / I. Albul, H. Bondarenko, S. Dikhtiarenko [ta in.] ; [nauk. red. N. M. Koliada]; MON Ukrainy, Umanskyi derzh. ped. un-t imeni Pavla Tychyny. K. : Kompynt. 215 s. [in Ukrainian]

11. Ukrainska istoriko-pedahohichna nauka u dzerkali tematyky dysertatsiinykh doslidzhen (1995–2014) (2014).: khronolohichno-tematychnyi pokazhchyk zakoordynovanykh tem dysertatsiinykh doslidzhen zi spetsialnosti 13.00.01 / avtor proektu i nauk. red. Sukhomlynska O. V.; nauk. kons. Pobirchenko N. S. Uman : FOP Zhovtyi. 357 s. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ПОБІРЧЕНКО Наталія – доктор педагогічних наук, професор, професор надзвичайний на факультеті суспільних та гуманітарних наук Державного вищого навчального закладу імені Вітелона.

Наукові інтереси: освіта, педагогіка, історія педагогіки, соціальне виховання.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

POBIRCHENKO Natalia – Doctor of Sciences (in Pedagogy), Professor, Professor Extraordinary at the Faculty of Social Sciences and Humanities Viton State Higher Educational Institution.

Scientific interests: education, pedagogy, history of pedagogy, social education.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2025 р.

Стаття прийнята до друку 25.05.2025 р.